

Adbilim

İbrahim ŞAHİN

6. Baskı

Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN

ADBİLİM

ISBN 978-605-318-111-8

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2023, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayineimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

1. Baskı: Nisan 2015, Ankara

6. Baskı: Kasım 2023, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür

Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Kuyrukcu

Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara

Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 51818

Matbaa Sertifika No: 47865

iletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50

Dağıtım: 0312 434 54 24

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN

20.09.1972 tarihinde Mersin'e bağlı Gülnar ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta eğitimini Mersin ve Adana'da çeşitli okullarda tamamlayan yazar, Gülnar Endüstri Meslek Lisesi Yapı Bölümünü bitirdikten sonra, 1988 yılında girdiği İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği'nden 1992 yılında mezun oldu. Aralık 1992–Kasım 1995 arasında Malatya'da çeşitli ortaokul ve liselerde görev yaptı. Öğretmenlik yaptığı dönem içerisinde, yüksek lisans eğitimini tamamladı; Nisan 1995 yılında "Karaçay El Bergen Comakları" adıyla yüksek lisans tezini savundu. Kasım 1995-Ağustos 1998 arası, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde, öğretim görevlisi olarak çeşitli dersler verdi. Burada görevli olduğu süre içerisinde İstanbul'da vatani görevini yerine getirdi.

Ağustos 1998'de, Kafkas Üniversitesi'ndeki görevinden istifa etti. 1998-1999 eğitim öğretim yılında Kırgızistan'ın Celalabad şehrinde bulunan Kamerçesky Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nde çalıştı, burada öğretim görevlisi olarak Türk Dili derslerine girdi. 1999-2000 eğitim-öğretim yılında Kazakistan'ın Almatı şehrinde bulunan Abay Devlet Üniversitesi, Türkoloji bölümünde öğretim görevliliği yaptı. Şubat 2001'de tekrar Kırgızistan'a döndü; Bişkek'te bulunan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancılar Türkçe Öğretimi bölümünde, okutman olarak göreve başladı. Kasım 2006'ya kadar burada çalıştı ve bu süre içerisinde Türkoloji Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Eski Türkçe Dönemi Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları" isimli doktora tezini Kasım 2006'da savundu.

Şubat 2007-23 Ağustos 2009 tarihleri arasında Manas Üniversitesi Türkoloji bölümünde, Öğr. Gör. Dr. olarak Türk Dili Tarihi, Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi Fonetigi, Türkiye Türkçesi Morfolojisi, Dilbilim vb. dersler verdi.

17 Ağustos 2009 tarihinde Türkiye'ye döndü. Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. unvanıyla göreve başladı. Nisan 2017'de doçentlik unvanını aldı. Şubat 2023 tarihinde profesörlük kadrosuna atandı. Hâlen bu görevi sürdürmekte olup Adbilim, Türk Lehçeleri Metinleri (Kumukça), Bugünkü Kıpçak Türkçesi Grameri I (Kırgızca), Bugünkü Kıpçak Türkçesi Grameri II (Kazakça), Türk Lehçeleri Metin İncelemeleri (Özbekçe) derslerini yürütmektedir.

Evli ve iki çocuk babası olan yazar, Rusça ve İngilizce dışında Kırgızca, Kazakça, Özbekçe gibi Türk lehçelerini bilmektedir.

ÖN SÖZ

Dilde ifade ettikleri kültürel zenginlik ve derinlik nedeniyle özel adlar, halktan insanların ve araştırmacıların yoğun ilgisini çeken önemli adlandırmalardır. Dilcilikte adbilim (onomastik) sahası içerisinde araştırılan bu tür sözcükler, filologlar tarafından sistemli olarak derlenerek özellikle tür, köken, yapı ve anlam yönüyle araştırılır; bunların ortaya çıkışlarında etkili olan ad verme geleneği tespit edilir. Elde edilen bilgiler, adbilimcil birimler konusunda dilde yaşanmakta olan ve yaşanması muhtemel sorunların çözümünde kullanılır.

Toponimi ve antroponimi özelinde bir asırlık geçmişini bulunan Türkiye adbilimi, alanın kuramsal altyapısının ihmal edilmesine bağlı olarak, sözü geçen alanlarda yapılan uygulama çalışmalarında dahi arzu edilen düzeye ulaşamamış; haklı gerekçelerle araştırmacılar tarafından özensiz ve düzensiz bir dil sahası olarak değerlendirilir olmuştur.

“Adbilim de en az diğer dil sahaları kadar bilimsel olmalıdır.” düşünce ve anlayışıyla kaleme alınan bu çalışmayla, Türkiye adbiliminin kuramsal eksikliklerinin giderilmesi hedeflenmiştir. Farklı tanımların farklı sonuçlar doğurduğu gerçeğinden hareketle, ilk bölümde adbilimin tanım ve çerçevesi üzerine durulmuş; bu çerçevede kimi terimler örneklerle izah edilmiştir. İkinci bölümde, Türkiye adbiliminde kısmen bilinip üzerinde araştırmalar yapılan antroponimi (kişiadbilim) ve toponimi (yeradibilim) alanlarına ek olarak; anemonimi (rüzgaradibilim), astronimi (yıldızadibilim), dokümantonimi (belgeadibilim), ergonimi (örgütadibilim), etnonimi (kökadibilim), fitonimi (bitkiadibilim), hrematonimi (eseradibilim), hrononimi (zamanadibilim), kozmonimi (uzayadibilim), mitonimi (mitadibilim), poreyonimi (araçadibilim), pragmatonimi (ürünadibilim), planetonimi (gökadibilim), urbonimi (kentlikadibilim), zoonimi (hayvanadibilim) gibi adbilim sahaları tanıtılmış; bu alanlar çerçevesinde incelenmesi mümkün dil malzemesi, Türk dili uzmanlarının dikkatine sunulmuştur. Üçüncü bölümde, malzemenin incelenmesi sürecinde kullanılacak sınıflandırmalara ve burada geçen terimlerin açıklamalarına örneklerle yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise genel Türk adbiliminin sorunları ve çözüm yolları konu edinilmiştir.

6-7 yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın ortaya çıkmasında maddi ve manevi emeği geçen pek çok kişi bulunmaktadır. Başta, başkanlığını yaptığı ana bilim dalında, Adbilim dersinin açılmasını sağlayan ve böylece konuya yoğunlaşmamızın yolunu açan hocam Prof. Dr. Zeki Kaymaz Bey'e olmak üzere; bu süreç içerisinde yaptığımız adbilim derslerinde, terim ve kavramların örneklendirilmesinde katkıları bulunan yüksek lisans öğrencilerime ve bir şekilde çalışmamıza emeği geçen, ancak burada adını anamadığımız dostlarımıza yürekten teşekkür eder; kitabın adbilim ve genel olarak Türk dili alanı için hayırlı olmasını dilerim. Görülebilecek eksiklik ve yanlışlıkların kitabımın sonunda yer alan adrese yazılması bizleri memnun edecektir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	v
-------------	---

GİRİŞ

Türkiye Dilciliğine ve Adbilime Genel Bir Bakış	1
Türk Adbiliminin Genel Görünüşü	4
Kitabın Amaç ve Kapsamı	7
Kitapta Kullanılan Terimler	8

1. BÖLÜM AD VE ADBİLİM

1. Ad ve Adbilim Nedir?	11
1.1. Ad nedir?	11
1.1.1. Onim (özel ad)	11
1.1.2. Apelyatif (cins ad / tür ad)	12
1.1.3. Onim (özel ad) ve Apelyatif (tür adı / cins ad) Adın Farkı	12
1.1.4. Özelleşme	13
1.1.5. Türleşme	14
1.2. Adbilim Nedir?	14
1.2.1. Genel Adbilim	17
1.2.2. Özel Adbilim	18
1.3. Adbilimin Genel Terimleri	18
1.4. Adbilimde Uygulanan Yöntemler	26
1.4.1. Tarihi Yöntem	26
1.4.2. Betimleme Yöntemi	27
1.4.3. Karşılaştırma Yöntemi	27
1.4.4. Tümevarım Yöntemi	28
1.4.5. İstatistik Yöntemi	28

2. BÖLÜM

AD VE ADBİLİM KOLLARI

2. Ad ve Adbilim Konuları	29
2.1. Anemonim (rüzgaradı) ve Anemonimi (rüzgaradbilim).....	29
2.2. Antroponim (kişiadı) ve Antroponimi (kişiadbilim).....	31
2.3. Astronim (yıldızadı) ve Astronimi (yıldızadbilim).....	39
2.4. Dokümantonim (belgeadı) ve dokümantonimi (belgeadbilim).....	42
2.5. Ergonim (örgütadı) ve Ergonimi (örgütadbilim).....	44
2.6. Etnonim (kökadı) ve Etnonimi (kökadbilim).....	46
2.7. Fitonim (bitkiadı) ve Fitonimi (bitkiadbilim).....	49
2.8. Hrematonim (eseradı) ve Hrematonimi (eseradbilim).....	58
2.9. Hrononim (zamanadı) ve Hrononimi (zamanadbilim).....	60
2.10. Kozmonim (uzayadı) ve Kozmonimi (uzayadbilim).....	62
2.11. Mitonim (mitadı) ve Mitonimi (mitadbilim).....	64
2.12. Poreyonim (araçadı) ve Poreyonimi (araçadbilim).....	69
2.13. Pragmatonim (ürünadı) ve Pragmatonimi (ürünadbilim).....	70
2.14. Planetonim (gökadı) ve Planetonimi (gökadbilim).....	73
2.15. Toponim (yeradı) ve Toponimi (yeradbilim).....	76
2.16. Urbonim (kentlikadı) ve Urbonimi (kentlikadbilim).....	86
2.17. Zoonim (hayvanadı) ve Zoonimi (hayvanadbilim).....	89

3. BÖLÜM

ADBİLİMDE SINIFLANDIRMA MESELESİ VE BAZI SINIFLANDIRMA ÖRNEKLERİ

3. Adbilimde Sınıflandırma Meselesi ve Bazı Sınıflandırma Örnekleri	93
3.1. Yeradbilimde Tür Sınıflandırması.....	94
3.2. Yeradbilimde Leksik-Semantik Sınıflandırma	101
3.3. Yeradbilimde Gramer Sınıflandırması	118

4. BÖLÜM

TÜRK ADBİLİMİNİN BAZI SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

4. Türk Adbiliminin Bazı Sorunları ve Çözüm Yolları	129
Kaynakça.....	139
Dizin.....	147

KISALTMALAR

Alm.	Almanca
Ar.	Arapça
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
İsp.	İspanyolca
İta.	İtalyanca
Lat.	Latince
MÖ	Milattan önce
ör.	örneğin
Rus.	Rusça
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tr.	Türkçe
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yun.	Yunanca

GİRİŞ

Türkiye Dilciliğine ve Adbilime Genel Bir Bakış

Eleştirel bir gözle bakıldığında Türkiye’de *adbilim* (*onomastik*) alanının tanım ve çerçevesinin, dünyada bu alanın *toponomastik* terimiyle anıldığı, çerçevesinin *antroponimi* (*kişiadbilim*) ve *toponimi* (*yeradbilim*) dallarıyla sınırlı kabul edildiği anlayışla devam edegeldiği görülmektedir. Tanımı *toponomastik* terimi çerçevesinde yapılmakta olan *adbilimin* terimleri de hâliyle bu çerçevede kalmıştır. Hatta Türkiye adbiliminin *yeradbilim* (*toponimi*) ve *kişiadbilim* (*antroponimi*) alanlarında bile, en temel terminoloji ve metodolojiden mahrum kaldığını söylemek, asla mübalağa olmayacaktır. Adbilim alanında çalışan dilcilerimiz, bu alanda dünyada yapılan teorik çalışmaları göz ardı etmişler, bu sahada ihtiyaç duyulan terim, sınıflandırma ve yöntem sorunlarını ele almaksızın doğrudan Türkçenin bu alandaki malzemesini derleme ve değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Alanın temel terimlerinden, tutarlı sınıflandırma ve yöntemlerinden yoksun kalan alan, bu eksikliklere bağlı olarak uygulama çalışmalarında da yol alamamış; birbirine benzemeyen, araştırmacıdan araştırmacıya farklılık gösteren çalışmaların yapıldığı özensiz bir dil sahası olarak bugünlere ulaşmıştır.

Ciddi bir öz eleştiri yapıldığında bu eksikliğin Türk filolojisi temelinde uygulaması yapılan diğer *dilbilim* alanları için de geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin Türkiye’de çok çeşitli alanlarla ilgili birçok sözlük hazırlanmış olmasına rağmen sözlükçülüğü her yönüyle ele alan, sözlük hazırlama yöntemlerini ortaya koyan, sözlükçülüğün sorunlarını leksikografik bakış açısıyla tartışan bir eser henüz ortaya konulabilmiş değildir. Türkçenin fonetiği, morfolojisi, sentaksı, semantiği, diyalektolojisi vb. alanlarında da durum aşağı yukarı böyledir. Bu durumun Türkiye dilciliğinin üzerinde inşa edildiği zeminden kaynaklandığı söylemek yanlış olmayacaktır. Eski Türkçe, Orta Türkçe, Yeni Türkçe, Türk Lehçeleri gibi, zamanı ve mekânı esas alarak Türk dilini sınıflandıran, araştırma ve uzmanlık alanlarını buna göre belirleyen Türkiye dilciliği, tarihî metinlerin okunmasında gösterdiği başarıyı, dünya dilciliğini takipte gösterememiş; bu metinlerdeki malzemeyi dilbilimin alanları çerçevesinde işlemekte yetersiz kalmıştır. Türk dili üzerinde çalışan bilim insanlarımızın önemli bir kısmı, dilbilimin alt kolları esasında uzmanlaşmayı, bu alanların kuramsal bilgilerini, terimlerini sınıflandırmalarını, yöntemlerini öğrenmeyi, Türk dilinin değil, dilbilimin bir meselesi olarak görmekte; Türk dilciliğini ya da yaygın adlandırılmayla “Türkoloji”yi, zamanı ve mekânı esas alan sınıflandırma esasında yukarıda bahsedilen sahalardan birine ait metinleri okuyup